

NICOLAE SARAMANDU
(Bucure ti)

ÎN LEG TUR CU TERITORIUL DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE (perspectiv istoric)

S-au împlinit în 2010 apte decenii de la apari ia, în 1940, a primului volum din *Limba român* , opera cea mai important a lui Sextil Pu cariu i una dintre cele mai importante ale lingvisticii române ti. Am în vedere contribu ia determinant a lui Sextil Pu cariu cu privire la originea dialectelor române ti i la teritoriul de formare a limbii române. La baza rezultatelor a stat un factor de *istorie intern* – compara ia interdialectal –, prin care Sextil Pu cariu încet enise în lingvistica româneasc , înc din 1910, conceptul de *român primitiv* (în studiul *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, publicat în volumul omagial dedicat lui Wilhelm Meyer-Lübke).

Sunt dou date – 1910 i 1940 – i am considerat c se cuvine s omagiez aici la Cluj, în institutul creat de el, care îi poart numele, personalitatea lui Sextil Pu cariu. Omagiul nostru se întemeiaz pe actualitatea punctelor de vedere sus inute de Sextil Pu cariu, confirmate de cercet ri recente de *istorie extern* a limbii.

Din *Prefa* a la volumul I i din *Introducerea* la volumul al II-lea din primul tratat academic de *Istoria limbii române* (ILR II) rezultatul concep ia – expus succint – care a stat la baza elabor rii lucr rii. Observa ia cea mai important este c se ignor , în mod deliberat, de i e amintit , *i s t o r i a e x t e r n* , sau, în formularea din tratat, „datele istoriei sociale” (ILR I, p. 7), „istoria politic i social ” (ILR II, p. 16).

Cu toate acestea, r zbat în p r ile introductive – singurele în care se evoc istoria extern , adic datele oferite de izvoarele istorice – ecouri din concep ia unor istorici ai limbii române, nemen iona i ca

atare, privind *deplasările de populație în teritoriul de formare a limbii române*: „Eu or de înțeles momentele de discontinuitate [în evoluția limbii] trebuie examinate în funcție de istoria socială [subl. n.]. Se știe, de exemplu, că dislocarea geografică a unor unități lingvistice duce la diferențierea din ce în ce mai bine marcată a structurilor lor lingvistice” (ILR, vol. I, p. 7). Este evident că se face aici aluzie la Ovid Densusianu și Al. Philippide, fără să se precizeze direcțiile în care s-au făcut dislocările geografice, adică deplasările de populație, și nici perioada în care s-au produs.

În *Introducerea* la volumul al II-lea se admite faptul că „fixarea unor granițe istorico-sociale pe întinsul teritoriu din estul Imperiului roman pe care s-a vorbit limba latină nu este o operaie realizabilă prin mijloace exclusiv lingvistice” (ILR, vol. II, p. 17). Se recunoaște aici necesitatea apelului la informațiile de natură istorică. Este ceea ce au făcut, de fapt, lingviștii care s-au ocupat, în trecut, de istoria limbii române – Ovid Densusianu, Al. Philippide, S. Pușcariu, Al. Rosetti, Gh. Ivănescu –, fără ca punctele lor de vedere să coincidă întru totul.

În lipsa referirilor explicite la istoria externă a limbii, tratatul academic de istorie a limbii române – din care s-au publicat, în 1965 și 1969, numai primele două volume, expunerea încheindu-se cu *româna comună* (secolele 8–9) – este, în realitate, o amplă gramatică istorică.

În operele lingviștilor menționați anterior există un anumit dezacord cu opiniile istoricilor.

Principalele puncte de dezacord dintre istorici și lingviști privesc *extensiunea teritoriului romanizat și migrațiile (deplasările de populație)*. Lingviștii – spre deosebire de istorici – iau în considerare un teritoriu limitat de formare a limbii române (și, implicit, a poporului român), explicând prin deplasări de populație extensiunea actuală a spațiului în care se vorbește limba română cu dialectele ei. Punctual, este vorba de faimoasa „linie Jireček”, prin care lingviștii fixează – pe baza inscripțiilor latine, respectiv grecești – limita sudică a teritoriului romanizat, și de un pasaj din opera istoricului bizantin Kekaumenos, *Strategikon* (secolul al XI-lea), unde se vorbește despre o deplasare spre sud a vlahilor, care, pornind dintr-un anumit situat între Dunăre și

Sava, au ocupat teritoriile din Elada (prin care, la vremea respectivă, se înțelegea Tesalia).

Trebuie să spunem, de la început, că istoricii nu au luat în considerație nici „linia Jirek”, nici „mărginirea” lui Kekaumenos (care, după cum se va vedea mai jos, a fost greșit interpretat de lingviști).

„Linia Jirek” și limita sudică a teritoriului romanizat

În ceea ce privește extensiunea spațiului romanizat în sudul Dunării, „linia Jirek”, stabilită pe baza inscripțiilor, nu trebuie considerat un obstacol. Ea mărginește două zone de influență culturală – latină la nord, greacă la sud –, fără să reprezinte limita meridională a teritoriului romanizat. După ce prezintă inscripțiile latine din provinciile Ahaia și Macedonia (care cuprindeau și Tesalia și teritoriul actual al Albaniei), în total 964 de inscripții, H. Mihăescu afirmă: „Această cifră ridicată arată că influența latină a fost foarte puternică și că ea se întindea cu mult mai la sud de «linia Jirek»” [subl. n.] (Mihăescu 1978, p. 86)¹.

Criteriul inscripțiilor nu are valoare absolută, după cum s-a observat de către istoricii și lingviștii (cf. Fischer 1985, p. 7; Mihăescu 1993, p. 15)², trebuie tratat cu prudență. Așa cum prezenta în număr mare a inscripțiilor – de exemplu, în Pannonia Superior (3 824 de inscripții, în 313 localități)³ – nu este o garanție a impunerii romanității, nici lipsa lor nu probează, în sine, absența romanizării⁴. „Acest fapt ne

¹ „Cu timpul, s-a constatat că problema stabilirii acestei limite [între inscripțiile latine și cele grecești] era cu mult mai complicată decât părăsirea la început, prin faptul că existau enclave romane de-a lungul *Viei Egnatia*, și mai la sud, până în Corint și Patras; că în inscripțiile grecești apare un mare număr de nume proprii romane; că toponimia din zona greacă se dovedește a fi, pe alocuri, latină; în sfârșit, că raportul între cele două limbi nu a fost același în toate epocile” (Mihăescu 1978, p. 74).

² „A trage din inscripții concluzii valabile este hazardat” (Niculescu 1999, p. 61).

³ Cf. Mihăescu 1978, p. 168 (față de Dacia, cu 2 628 de inscripții, în 246 de localități).

⁴ „Inscripțiile latine [...] atestă existența unor așezări romane, ceea ce nu înseamnă însă neapărat romanizarea (deoarece nu implică folosirea de către autohtoni

oblig s fim pruden i atunci când încerc m s tragem anumite concluzii din r spândirea inscrip iilor latine” (Mih escu 1993, p. 15).

Constat ri de felul celor de mai sus confirm afirma ia f cut de G. I. Br tianu înc în 1937: „Cercet ri noi asupra romaniz rii Peninsulei Balcanice par s fi probat acum c această linie de separare [«linia Jire ek»] este cam artificial , c Macedonia i o mare parte din regiunile meridionale ale peninsulei erau latinizate sau cel pu in bilingve, latina fiind vorbit i scris nu mai pu in decât greaca” (Br tianu 1937, p. 47-48). În acela i sens se pronun aser anterior Th. Capidan i N. Iorga (într-o recenzie la o lucrare a lui Th. Capidan): „DI Capidan are dreptate s limiteze la litoral elementul grec. Eu însumi am atacat delimitarea etnic pe baza inscrip iilor” (N. Iorga, în „Revue historique”, V, 1928, p. 168 – *apud* Capidan 1932, p. 26).

În aceea i direc ie se înscriu opiniile exprimate recent de c tre autori str ini: „dogmatismul cu care Jire ek a insistat pe demarca ia rigid între vorbitorii de limb latin i vorbitorii de limb greac în Imperiul Roman a condus la mult confuzie” (Winnifrith 1987, p. 46). În dou contribu ii (1990, 1992), A. B. ernjak a ar tat, pe baza surselor bizantine, c în Tracia (unde autohtonii au fost asimila i pân în secolul al V-lea) popula ia „era de limb romanic sau de limb greac , fiind, probabil, în mare parte, bilingv ” (ernjak 1992, p. 104).

În Macedonia un rol important a avut, în procesul de romanizare, *Via Egnatia*, principala arter de circula ie care lega Roma de orientul Imperiului, fiind „artera cea mai sigur i totodat cea mai rapid între Italia, Grecia nordic i Asia Mic ” (Mih escu 1978, p. 78). „Localit ile cu inscrip ii latine se succedau de-a lungul acestei c i i gravitau în jurul ei, atestând rolul deosebit de important pe care ea l-a jucat în procesul romaniz rii Macedoniei, care a

---

a limbii latine). Dar nici absen a inscrip iilor nu dovede te prin ea îns i absen a romaniz rii” (Fischer 1985, p. 18).

devansat procesul de romanizare a altor provincii sud-est europene ale Imperiului Roman” (*ibidem*).

Pe *Via Egnatia* – numit de aromâni, până astăzi, *Calea Mare* – intră în istorie, la anul 976, *vlahii celtori* – menționați de Kedrenos –, care, așa cum rezultă din interpretările recente, asigurau paza acestor importante artere de circulație. *Via Egnatia*, în Macedonia, și trecătorile montane din Pind (dintre care cea mai importantă este pasul Zygos, arom. *Giugjug*’, de lângă localitatea aromânească Aminciu, la cumpăna apelor între Epir, Tesalia și Macedonia) formau o rețea de circulație și de comunicație totdeauna bine păzite de garnizoanele militare, implicând o prezență romană permanentă în zonă.

Cele arătate mai sus ne ajută să înțelegem de ce istoricii (N. Iorga etc.) și, dintre lingviști, reprezentanții școlii clujene (S. Pușcariu, Th. Capidan, N. Drăganu) nu au înțeles seamă, în fixarea teritoriului de formare a limbii române, de „linia Jireček”, pe care S. Pușcariu, de exemplu, nu o pomeniște în lucrările sale. Ea nu este amintită nici de Marius Sala în lucrarea de sinteză *De la latină la român* (1998) și nici în recentul tratat de *Istoria românilor* (2001, vol. I–IV).

Deplasări ale populației romanizate (secolele V–XI). „Mărturia” lui Kekaumenos

După retragerea din Dacia, în principal a armatei și a administrației romane în sudul Dunării (secolul al III-lea), nu mai sunt consemnate în izvoarele istorice deplasări semnificative ale populației romanizate în măsura să explice prezența masivă a românilor în nordul Dunării și romanitatea bine atestată din înălțurile sud-dunărene.

Este evident că au existat mijlocuri de populație, îndeosebi ale migratorilor, ca și unele deportări, colonizări, deplasări metanastatice (ale păstorilor), inclusiv ale populației romanizate, în înălțurile stăpânite odinioară de romani. Insuficiența semnelor în acest sens a

fost recunoscut de c tre istorici i lingvi ti⁵, inclusiv de adept ii teoriiilor migra ioniste⁶.

Vom prezenta, în continuare, atest ri istorice ale unor deplas ri sau presupuse deplas ri ale popula iei romanizate petrecute în secolele V-XI.

În *Miracula Sancti Demetrii* (scriere hagiografic de la sfâr itul secolului al VII-lea, anul 680) se vorbe te, pentru prima dat , de o deportare – de c tre slavii i avarii n v litori – în Panonia de sud, în teritoriul dintre Dun re i Sava (Serbia actual), a unei popula ii aduse din sud (prizonieri); evenimentul se petrecea la anul 621 (dup al ii, la 617–618) (cf. *Românii* 1997, p. 102). Este **singura m rturie istoric** privind o deplasare de popula ie (printre care vor fi fost i romanici) din Peninsula Balcanic în sudul Panoniei, c reia D. Onciul, adeptul teoriei admigr rii popula iei romanizate din sudul în nordul Dun rii, i-a dat o interpretare inadecvat ⁷. D. Onciul omite s men ioneze faptul c , în textul în discu ie, se spune, în continuare, c popula ia deportat în nord a revenit, dup 60 de ani, în locurile de ba tin , în câmpia din apropierea Bitoliei (Macedonia) (cf. *Românii* 1997, p. 102), unde îi g sim ast zi pe aromâni (cf. Saramandu 2005, p. 11). G. I. Br tianu a

⁵ „În zadar vom c uta «leag nul» românilor, în zadar vom c uta s ghicim vetrele în jurul c rora s-a închegat poporul nostru: istoria nu le nume te, iar lingvistica ne indic numai nucleee din care au pornit anumite inova ii de limb ” (Pu cariu 1940, p. 255). „Este adev rat c nici izvoarele privitoare la teritoriul bulgar, nici cele din Serbia nu ne-au p strat vreo tire despre mi c ri mari ale vlahilor” (Dragomir 1959, p. 165). Vezi i Br tianu 1937, p. 12.

⁶ Unul dintre ace tia, D. Onciul, afirma c în *Miracula Sancti Demetrii* (secolul al VII-lea) avem „unica tire istoric din Evul Mediu care indic o migrare român în dreapta Dun rii” (Onciul 1885, p. 598).

⁷ Criticându-l pe D. Onciul, Al. Philippide nu acord prea mare importan acestei tiri: „Cum c vor fi fost români printre captivii adu i de slavii i de avari în Pannonia Inferior sudic pe la anul 609 nu este îndoial . Dar c ace ti captivi au fost adu i de-a stânga Dun rii i c au înmul it aici num rul românilor b tina i din Dacia, la care ar fi l it i cre tinismul, acestea sunt sc p ri din vedere ale autorului, c ci de-a stânga Dun rii n-au fost adu i captivii, ci de-a stânga Savei, i nici cu românii din Dacia n-au avut cum s vie în contact acei captivi, c ci Dacia Traian , chiar dac i-am întinde grani a de vest pân la Tisa, i sudul Pannoniei Inferior erau teritorii deosebite” (Philippide 1925, p. 759-760).

sesizat faptul că în *Miracula Sancti Demetrii* e vorba de o „dublă migrație” și că acest „du-te-vino al captivilor și al emigranților de pe un mal pe altul al Dunării nu încetase, în pofida invaziei slave și – fără îndoială – tocmai din cauza ei” (Brătianu 1937, p. 55).

După bătălia de la Lebunion (Tracia) din anul 1091, împăratul Alexios I Comnenul a colonizat în interiorul Megleniei (Macedonia) o parte dintre pecenegii făcuți prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din 1094 al aceluiași împărat, se vorbește de vlahii din Meglenia, de unde rezultă că pecenegii colonizați fie erau amestecați cu români din interiorul dunărenesc, fie au întâlnit vlahii existenți dinaintea acolo (cf. Năsturel 1989, p. 54–56; cf. și Saramandu 2004, p. 26).

În *Anonymi Descriptio Europae orientalis* (anul 1308) se vorbește despre vlahii foarte numeroși din interiorul situat între Ahaia, Macedonia și Salonic, pe care geograful anonim îi consideră urmașii „pstorilor romani” din Panonia, izgoniți de aici de hunii lui Attila (în secolul al V-lea). Este o deducție lipsită de suport istoric, întemeiată pe ocupația comună populației romanizate din nordul și din sudul Dunării: pistoritul. Iată comentariul lui S. Pușcariu: „Se pare deci că anonimul nostru, cunoscând, pe de o parte, cronicile ungurești cu titlurile despre vlahii care erau «pastores Romanorum» locuind în Panonia la venirea hunilor și aflând, pe de altă parte, despre vlahii din Pind, care erau tot pistorii și vorbeau o limbă romanică, pistorii ai tradiției sunt veniți din regiunile dunărene, a combinat cele două țiri, făcând din vlahii din Pind urmașii pstorilor romani din Panonia”⁸. Despre romanicii supuși barbarilor în interiorul stăpânite odinioară de romani în nordul Dunării avem marturie din epocă, secolele IV-V (Hieronimus, Salvianus), de la care aflăm că „plebea

⁸ Sextil Pușcariu, [recenzie la] *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, în DR, IV, 1924–1926, partea a doua, p. 1389. Cf., în același sens, Nicolae Drăganu: „Geograful anonim, un cleric catolic care a petrecut mai mult timp în Europa sud-estică, părăsind tradiția cronicilor ungurești privitoare la «pascua Romanorum», face legătura dintre românii apuseni ai Panoniei propriu-zise cu cei din Tracia, Macedonia și Tesalia, cu care al cătauau un lanț, iar înțelele intermediare erau numeroși români apuseni care se găseau pe teritoriul actualei Iugoslavii” (Drăganu 1933, p. 19); cf. și Năsturel 1989, p. 61.

roman avea o singur dorin : s i se permit s - i duc via a împreun cu barbarii” (Salvianus, *De gub. dei*, V, 8 – *apud Dr ganu* 1933, p. 28–29). Aceast constatare se verific , în cazul romanicilor din regatul lui Attila, prin relat rile istoricului bizantin Priscus Panites, care i-a cunoscut nemijlocit cu prilejul misiunii diplomatice la curtea regelui hunilor (mijlocul secolului al V-lea) (cf. Saramandu 2004, p. 11-12; 2005, p. 8, 17).

Acestea sunt singurele atest ri istorice privind deplas rile (deport rile, coloniz rile) mai importante ale unor grupuri, implicând i popula ia romanizat , din sud în nord (secolul al VII-lea) sau din nord în sud (secolele al V-lea, al XI-lea). Dintre acestea, singura care poate fi luat în considera ie este cea referitoare la colonizarea în Meglen de c tre împ ratul bizantin Alexios I Comnenul (sfâr itul secolului al XI-lea) a str mo ilor meglenoromânilor (probabil o popula ie amestecat , de pecenegi i români din inuturile dun rene, care au întâlnit, eventual, în Meglen vlahi balcanici, adic aromâni)⁹.

La cele de mai sus se adaug „m rturia” scriitorului bizantin Kekaumenos¹⁰, care, în secolul al XI-lea, vorbe te despre vlhii din Epir, Macedonia i Elada [= Tesalia], oferindu-ne prima relatare cuprinz toare despre prezen a aromânilor în actualele lor a ez ri din sudul Peninsulei Balcanice. Din textul lui Kekaumenos rezult c în secolul al X-lea aromânii se g seau deja în inuturile grece ti, c ci la 980 un bunic al s u, Niculi , era guvernator peste „vlhii din Elada”.

Ampla relatare a lui Kekaumenos despre vlhii din inuturile grece ti cuprinde un pasaj în care e vorba de originea lor: „[Neamul vlhilor] niciodat n-a p strat credin fa de cineva, nici fa de împ ra ii de demult ai romanilor. Purtând r zboi împotriva lor împ ratul Traian i zdrobindu-i cu totul, i-a supus, iar regele lor ce se chema Decebal a fost ucis i capul s u înfipt într-o suli în mijlocul ora ului

⁹ Cât despre str mo ii istroromânilor, deplasarea lor treptat , în secolele XII–XV, spre nord-vestul Peninsulei Balcanice, pân în Istria, a fost documentat istoric (pe baza surselor sârbe ti i croate) de Silviu Dragomir; cf. Dragomir 1959, p. 95–100, 168–170.

¹⁰ Este vorba de scrierea acestuia, alc tuit între anii 1075–1078 i men ionat în lucr rile lingvistice mai ales sub numele de *Strategikon*; titlul socotit mai potrivit de c tre istorici este cel de *Sfaturi i povestiri*. Pentru informa ii recente referitoare la Kekaumenos, cf. Djuvara 1991, p. 23–24, 33–43.

romanilor. Căci aceștia [vlahii] sunt cei numiți daci și besii. Înainte vreme ei trăiau pe lângă râul Dunăre și Saos, râu pe care astăzi îl numim Sava, unde trăiesc acum sârbii, în locuri întregi și greu accesibile. Încurajați de acest fapt, simulând prietenie și supunere față de împărații de odinioară ai romanilor, ei, ieșind din întregul riturii lor, prădau înuturile romanilor. De aceea, mânia și împotriva lor, cum s-a spus, i-au nimicit. Și ei [vlahii], pentru că și acele locuri, s-au răspândit în tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada¹¹.

Acest pasaj a fost, până nu demult, greșit înțeles, în general, de către istoricii și lingviști¹², care au considerat că strămoșii aromânilor au migrat din nord spre sud la o dată nedeterminată, începând cu secolele al VI-lea–al VII-lea (la printrunderea slavilor din sudul Dunării) până în secolul al XI-lea. Redăm opinia lui Al. Rosetti, după care deplasarea s-a produs chiar în vremea când scriitorul bizantin își redacta relatarea: „În privința locuinței primitive a aromânilor, cronicarul bizantin Kekaumenos (secolul al XI-lea), vorbind de aromânii care în vremea sa [subl. n.] «s-au împrăștiat peste tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada», arată că ei trăiau «înainte vreme pe lângă Dunăre și pe lângă Saos, pe care râul îl numim astăzi Sava»¹³.

În două contribuții recente, istoricii Neagu Djuvara (cf. Djuvara 1991) și A. B. ernenjak (cf. ernenjak 1991) au examinat critic interpretările date de istoricii români și strășini textului lui Kekaumenos,

¹¹ Pentru textul original în greacă, cf. Djuvara 1991, p. 25; ernenjak 1991, p. 255.

¹² Fac excepție, dintre istorici, A. D. Xenopol, iar dintre lingviști, Al. Philippide, care au exprimat rezerve cu privire la textul lui Kekaumenos; cf. Saramandu 1997, p. 408–409.

¹³ Rosetti 1986, p. 324. Dintre lingviști, cel din urmă care a acordat credit „măriturii” lui Kekaumenos a fost Ion Gheorghiu, considerând că nu există motive să fie pus „sub semnul întrebării veridicitatea informației scriitorului bizantin” (Gheorghiu 1987, p. 138). Precizând că „acest text capital își stăpânește pe apăsătorii ideii de autohtonie a aromânilor”, istoricul Petre N. Sturel declară că „fidelitate” (N. Sturel 1989, p. 51–52). Într-o notă, la p. 51, a articolului în discuție, Petre N. Sturel menționează: „Totuși colegul nostru N. Djuvara [...] ne propune o nouă lecție a acestui pasaj controversat (și, într-adevăr, destul de neclar) din Kekaumenos”. Bizantinologul român se referă la o comunicare înut de Neagu Djuvara la Paris în 1990; textul comunicării a apărut în 1991 la București, în „Revue roumaine d’histoire” (cf. Djuvara 1991).

ajungând, în mod independent, la același rezultat privind data la care scriitorul bizantin considera că vlahii au apărut în inuturile grecești: „După cum se vede chiar din text, Kekaumenos explică apariția vlahilor în Epir, Macedonia și Grecia prin înfrângerea lui Decebal de către romani” (Ernjak 1991, p. 260, vezi și p. 263; cf. și Djuvara 1991, p. 44–45).

Iată cum rezumă Neagu Djuvara „raționamentul probabil” al lui Kekaumenos: „El este din auzite, din opinia curentă la oamenii cultivați din Bizanț, că cei care încă mai vorbesc «latina» în imperiu, vlahii, sunt vechii daci și besii. [...] Kekaumenos venise în contact direct și indirect, prin familia sa, cu vlahii din Elada. Și se întreabă cum se face că se găsește aici acești vlahi, pe care el îi crede a fi daci și besii. Când descoperă istoria exterminării dacilor de către Traian, el deduce, în naivitatea sa, că acela a fost momentul când dacii-vlahi au fugit din Serbia timpului său în Elada. La asta se rezumă, după părerea noastră, faimoasa «mărturie» a lui Kekaumenos” (Djuvara 1991, p. 59).

Din cele de mai sus rezultă că pasajul din textul lui Kekaumenos referitor la prezența vlahilor în Elada în secolul al X-lea nu reprezintă o mărturie a „coborârii” aromânilor din nordul în sudul Peninsulei Balcanice în secolul al X-lea sau într-o perioadă imediat anterioară.

Izvoarele istorice din secolele IV–XV¹⁴ atestă prezența populației romanizate într-un spațiu vast, „din Dacia până în Pind” (grec. ἀπὸ Δακ...ἄεπ...Π...ῶδο), cum se exprimă în secolul al XV-lea Laonic Chalcocondil, care adaugă: „vlahi se numesc și unii și ceilalți” (cf. FHDR, vol. IV, p. 453)¹⁵. Din precizarea că „dacii [= românii] vorbesc o limbă apropiată de a italienilor” și că „au această limbă și obiceiuri de-ale romanilor” (FHDR IV, p. 455) rezultă că scriitorului bizantin îi erau la fel de clare originea romană și latinitatea limbii vorbite de români. Un singur lucru nu putea lipsi de la muri autorul: „și n-a

¹⁴ Pentru o prezentare a acestor izvoare, cf. Saramandu 2004, p. 9–80.

¹⁵ O formulare asemănătoare toare apare la S. Pușcariu: „din Carpații nordici până în Pind vârfulurile munților poartă nume românești” (Pușcariu 1940, p. 148) [subl. n.]; cf. și Capidan 1942, p. 143 („în epoca de după prășirea parțială a Daciei sub Aurelian, limba latină a răsunat din Carpații până în Pind și de la râurile Adriatice până la Marea Egee”).

putea să explic și spun care din aceia la care au venit” (*ibidem*, p. 453), ceea ce înseamnă că nu avea în vedere explicarea prezenței lor în înuturile unde locuiau prin migrație din nord în sud sau invers. Nu e amintit nici ieri Kekaumenos, a cărui „migrare” nu a fost luat vreodată în considerare în istoriografia bizantină (și ulterior, grecească)¹⁶.

Originea românească a dialectelor sale trebuie căutat în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în înuturile și pânzile de romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o „pânză de romanitate”, care s-a dezvoltat în urma aezării slavilor în sudul Dunării (cf. *Ist. rom.* 2001, vol. II, p. 586).

Iată delimitarea geografică a romanității sud-dunărene la anul 1000, așa cum apare în recentul tratat de *Istorie a românilor*, în care nu se vorbește de vreo migrație: „Acești români, urmașii romanității sud-est europene, formau în jurul anului o mică pânză demografică aproape continuă, acoperind o bună parte din spațiul balcanic, din zona Pindului și a Tesaliei, cu ramificații spre Epir sau Peninsula Calcidică și cu prelungiri peste munții Haemus, până la Dunăre, Sava și Drava”¹⁷.

Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat, fiind susținut, veacuri de-a rândul, de permanentele contacte dintre populația romanizată din nordul Dunării și cea din Peninsula Balcanică: „Din acest contact permanent și din

---

¹⁶ Cu privire la continuitatea romanității sud-balcanice s-a pronunțat N. Iorga: „Mai că nu există element care să fie mai conservativ decât acela al locuitorilor de la munte, și a-zișii macedoromâni sau români din Pind nu și-au dezmințit în veci firea lor proprie. De vreo mare schimbare nu se vorbește niciodată, nici chiar în perioada istorică mai bine cunoscută, mai nouă. [...] Că s-ar fi refugiat din Moesia în Tesalia din pricina unor barbari străini, slavi sau orice alii vor mai fi fost pe atunci, nu e de admis” (Iorga 1905, p. 91).

¹⁷ *Ist. rom.* 2001, vol. III, p. 288. „Nu numai deci Dacia Traiană, ci și țăările care se întindeau la sudul ei, pe lângă Marea Adriatică și, în lat, din Dunăre până în inima Balcanilor, alcătuiau o pânză deas de element roman, care cuprindea, în parte, tocmai acele țări în care răsuna și dialectele limbii românești, acel dacoromân, acel macedoromân și acel istroromân, încât astfel regăsim în acest *continuitate teritorială a elementului roman*, în țările unde se vorbește astăzi limba română, originea comună a celor trei dialecte” (Xenopol 1888, p. 334) [subl. n.].

acest schimb continuu – în care evacuarea aurelian nu e decât un episod – a rezultat unitatea poporului român și a limbii sale” (Br tianu 1937, p. 60). În perioada care a urmat retragerii aureliene, „societatea nord-dun rean s-a dezvoltat în rela ii directe pe plan economic, etnografic, politic și spiritual cu provinciile latinofone din dreapta marelui fluviu. Istoria ei nu poate fi, deci, izolat de acest mare complex” (FHDR, vol. II, p. V).

Acest vast spa iu romanizat, atestat istoric, a fost delimitat de S. Pu cariu în cunoscuta-i plastic formulare, ar tând c „romanii au locuit un teritoriu extins, care în sud se întindea pân unde cre te *smochinul* și *castanul*, înc lecând Dun rea, al c rei *rm* era într-o vreme «hotar» de ar , și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și b i de aur din Carpa ii unde p teau turmele de bouri” (Pu cariu 1940, p. 253).

Recent, Gh. Mih il atr gea aten ia asupra necesit ii lu rii în considerare a datelor istorice: „istoria limbii române se cuvine s fie studiat în strâns corela ie cu istoria poporului român: lingvi tii nu pot s se hazardeze în considera ii istorice f r a ine seama în cel mai înalt grad de concluziile autorizate ale speciali tilor, în caz contrar riscând s formuleze ipoteze f r acoperire. [...] În această pri vin , credem c modelele lor trebuie s fie mai degrab Sextil Pu cariu și Alexandru Rosetti, decât Ovid Densusianu și Alexandru Philippide” (Mih il 1996, p. 43).

În recentul tratat de *Istorie a românilor* s-a realizat o prezentare organic , unitar a romanit ii orientale – nord- și sud-dun rean – din care s-a n scut poporul român. De rezultatele ob inute trebuie s se în seama în prezentarea istoriei limbii române.

BIBLIOGRAFIE

- Br tianu 1937 = G. I. Br tianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucure ti, 1937.
 Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucure ti, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1932.
 Capidan 1942 = Th. Capidan, *Macedoromânii. Istorie, etnografie, limb* , Bucure ti, Funda ia Regal pentru Literatură și Artă, 1942.

- ernjak 1990 = A. B. ernjak, *Vizantijskie svedetel'stva o romanskom (romanizovannom) naselenii Balkan V-VII vv.* [partea I], în „Vizantijskij vremennik”, 51, 1990, p. 132–141.
- ernjak 1991 = A. B. ernjak, *Kekavmen o proishozhdenii vlahov*, în „Acta associationis internationalis «Terra antiqua balcanica»”, VI, Sofia, 1991, p. 255–263.
- ernjak 1992 = A. B. ernjak, *Vizantijskie svedetel'stva o romanskom (romanizovannom) naselenii Balkan V-VII vv.* [partea a doua], în „Vizantijskij vremennik”, 53, 1992, p. 97–105.
- Djuvara 1991 = Neagu Djuvara, *Sur un passage controversé de Kékauménos*, în „Revue roumaine d'histoire”, XXX, 1991, nr. 1–2, p. 23–66.
- Dragomir 1959 = Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959.
- Drăganu 1933 = Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1933.
- FHDR II, IV = *Fontes historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), vol. II, ediderunt Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, Editura Academiei R.S.R., 1970; vol. IV, ediderunt Haralambie Mihăescu, Radu Leșcu, Nicolae Ștefan Tanașoca, Tudor Teoteoi, București, Editura Academiei R.S.R., 1982.
- Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina din rean*, București, 1985.
- Gheorghieș 1987 = Ion Gheorghieș, *Originea dialectelor române*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 2, p. 136–146.
- Iorga 1905 = N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I, Gotha, 1905 (citările se fac după ediția în limba română: *Istoria poporului românesc*, București, 1985).
- ILR I, II = *Istoria limbii române*, vol. I–II, Editura Academiei, București, 1965, 1969.
- Ist. rom. 2001, vol. I–IV = *Istoria românilor*, vol. I–IV, București, Editura Academiei Române, 2001.
- Mihăescu 1978 = H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București – Paris, 1978.
- Mihăescu 1993 = H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993.
- Mihăilescu 1996 = G. Mihăilescu, *Istorie și lingvistic. Continuitatea românilor la nodul Dunării*, în „Analele Universității din Craiova. Seria științe filologice, lingvistice”, XVIII, 1996, nr. 1–2, p. 34–46.
- Năsturel 1989 = Petre Năsturel, *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, în vol. *Les Roumains*, Paris, 1989, p. 45–78.
- Niculescu 1999 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, 1999.
- Onciul 1885 = D. Onciul, „Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană” de A. D. Xenopol. *Dare de seamă critică*, în „Convorbiri literare”, XIX, 1885, nr. 1–5, 7 (citată după Onciul 1968, vol. I, p. 131–260).
- Onciul 1968 = Dimitrie Onciul, *Scrisori istorice* (ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu), vol. I–II, București, 1968.

- Philippide 1925 = Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Ia i, 1925.
- Poghirc 1989 = Cicerone Poghirc, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivance et évolution*, în *Les Aroumains*, Paris, 1989, p. 9–44.
- Pu cari 1940 = Sextil Pu cari, *Limba român*, I, *Privire general*, Bucure ti, 1940.
- Românii 1997 = *Românii de la sud de Dun re. Documente*, Bucure ti, 1997.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, edi ie definitiv , Bucure ti, 1986.
- Sala 1998 = Marius Sala, *De la latin la român*, Bucure ti, 1998.
- Saramandu 1984 = Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat*, p. 423–476.
- Saramandu 1997 = Nicolae Saramandu, *Despre coborârea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice. „M rturia” lui Kekaumenos*, în *SCL*, XLVIII, 1997, nr. 1–4, p. 407–417 (republicat în Saramandu 2004, p. 112–122).
- Saramandu 2004 = Nicolae Saramandu, *Romanitatea oriental*, Editura Academiei Român , Bucure ti, 2004.
- Saramandu 2005 = Nicolae Saramandu, *Originea dialectelor române ti*, Bucure ti, 2005.
- Tratat* = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie româneasc*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1984
- Winnifrieth 1987 = T. J. Winnifrieth, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, London, 1987.

LE ROUMAIN DANS LE CADRE
DE LA ROMANIA ORIENTALE
(quelques problèmes de l’histoire de la langue roumaine)
(Résumé)

1. À partir des inscriptions latines de la Romania orientale, l’auteur se prononce contre l’importance qu’on a accordée à la „ligne Jire k” dans l’établissement de la limite méridionale de l’espace romanisé.
2. Les sources historiques (Vème-XIème siècles) n’offrent aucune attestation d’un déplacement massif de la population romanisée dans la direction sud-nord ou nord-sud. Dans ces circonstances la théorie migrationniste concernant l’origine du roumain parlé au nord et au sud du Danube est privée de support documentaire.
3. D’après les linguistes (Sextil Pu cari, Marius Sala) et les historiens (A. D. Xenopol, N. Iorga, G. I. Br tianu, le recent traité *Istoria românilor*, 2001), la langue roumaine avec ses quatre dialectes a pris naissance dans le vaste espace romanisé (*continuum romanicum*) de l’Empire Romain d’Orient.

CUVINTE-CHEIE: *istoria limbii române, inscrip ii latine, romanizare.*

KEYWORDS: *history of romanian language, latin inscriptions, romanization.*

*Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 Bucure ti, str. 13 Septembrie, 13
nicolaesaramandu@yahoo.com*